

РЕФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ФОРМАЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У 1918 р. (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОЇ ДОЛІ КУРІННОГО РОМАНА СУШКА)

© Куций А.Ф., 2011

Розглянуто маловідому сторінку національно-визвольних змагань українського народу, коли внаслідок державного перевороту був розформований полк січових стрільців Є. Коновальця. Показано поневіряння військового старшини Р. Сушка та формування одного з підрозділів, опозиційних до Гетьманату, Збройних сил.

In this article the little-known page of the national – liberation of the Ukrainian people, because when the coup was disbanded regiment of riflemen E. Konovalets. It is shown wandering military ruler R. Sushko drying and forming one of the units Hetmanat opposition, the armed forces.

З проголошенням незалежності України відновився інтерес науковців до проблеми дослідження історії Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Проте попри значні наукові здобутки історіографії з історії військового будівництва в добу Гетьманату малодослідженим залишаються питання, пов'язані з військовими операціями Української армії на території України протягом літа 1918 р. Вагоме місце серед військових формувань цього часу займає 2-й Запорізький піший полк під керівництвом П. Болбочана, зокрема, один з його відділів – 3-й курінь Р. Сушка. Ця сторінка новітньої доби історії України, що була забута істориками, знайшла своє відображення здебільшого в особистих спогадах учасників бойових дій та близьких друзів полковника П. Болбочана. Найвідомішими з них є мемуари П. Скоропадського, В. Петріва, С. Шемета, Н. Авраменка, З. Стефаніва, М. Заклинського, сотників 3-го куреня І. Андруха, Р. Дашкевича і самого курінного Р. Сушка. Окремі аспекти цієї проблеми відображено у працях С. Ріпецького, Н. Гірняка, В. Вериги, сучасних істориків С. Литвина, М. Ковальчука, М. Литвина та ін. Слід відзначити монографію В. Сідака, Т. Осташко, Т. Вронської «Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника», у якій на основі архівних матеріалів певною мірою розглянута діяльність Р. Сушка у 2-му Запорізькому полку.

Мета роботи – дослідити участь полковника Р. Сушка у формуванні 3-го куреня Січових Стрільців у складі 2-го Запорізького полку.

У квітні 1918 р. невдоволення суспільства соціальною політикою керівників УНР, а також часті конфлікти між Центральною Радою і німецьким військовим командуванням досягли апогею. Вже у ніч з 29 на 30 квітня 1918 р. у Києві фактично стався державний переворот, де П. Скоропадського проголосили Гетьманом України і німецькі військові сили зайняли усі головні державні установи. Командувач Є. Коновалець повідомив голову Центральної Ради М. Грушевського про готовність Січових Стрільців захищати уряд, але не отримав від них жодних вказівок. Тому зібраному полкові Січових Стрільців у Києві був проголошений наказ про його розформування та про обов'язок прибути на нову стрілецьку збірку, коли буде відповідний час. Про цей трагічний момент в історії Січового Стрілецтва так описує його учасник: «...Наказано зложити зброю на землю. Холодну сталь цілували Січові Стрільці і ламали кріси й шаблі... Пів години пізніше пусті були подвір'я стрілецьких казарм. Тільки на одному з них стояв Федь Черник, що ніяк не міг розпрощатися зі своїми скорострілами. Тут німецький старшина приступив до нього... а сотник Січових Стрільців Федь Черник погірдливо поглянув на нього і сказав: "Сьогодні ви відбираєте нам зброю, але вважайте, бо прийде час, коли разом із вашою зброєю складатимете ваші

голови – нам!» [1, с. 4]. У газеті «Діло» згадується таке: «Стрільцям приложила німецька команда піти або під німецьку команду або під команду Скоропадського. Вони відмовились. Отаман Коновалець, діставши від Скоропадського слово, що не буде арештований, удав ся до нього на переговори. Скоропадський приложив Стрільцям службу, обіцяючи кожному по 400 руб. місячно. Коновалець заявив, що стрільці знають, хто його зробив гетьманом, і він їх за ніякі гроші не купить» [2]. Полковник Є. Коновалець згадує, «...що Січове Стрілецьтво все ж бажаючи рятувати авторитет Центральної Ради у широких народних мас, шукало в перших днях нових подій шляхів для ліквідування гетьманського перевороту... Дуже можливо, що не вважаючи на свої настрої, Січові Стрільці таки б були визнали Скоропадського Гетьманом і залишились у Києві, коли б не відсутність підтримки Гетьмана з боку якої-небудь української партії зі складу Центральної Ради» [3, с. 21]. У цей час Головна Рада галицьких, буковинських і угорських Українців у Києві видала з приводу роззброєння стрільців таку відозву: «Січові стрільці! Високі ідеали закріпили Вас до боротьби і піддержували Вас в тих страшних хвилях, які Ви переживали в часі більшовицької навали. Небезпеку, що тоді грозила державі, вдалося перемогти. Ви далі стояли на сторожі добра Української Народної Республіки. Та прийшла хвиля, коли від Вас жадано, щоби Ви пішли не тим шляхом, яким Ви чесно і мужньо йшли досі. Сього Ви не могли зробити і як зорганізована і дисциплінована частина мусіли уступити з поля битви, не заплямивши Стрілецького Прапора» [4]. Після розформування полку Січові Стрільці розійшлись по всій Україні у твердій вірі, що скоро дістануть наказ на нову збірку. В Києві осталася Стрілецька Рада, яка відмовилась присягати гетьманові П. Скоропадському і діяла далі як таємний провід Січового Стрілецьтва.

Цілими відділами перейшли Січові Стрільці на службу при вартових і повітових сотнях та інших військових частинах, бо про жодні військові частини, окрім дрібних комендантських та охоронних сотень поза Києвом, ніхто не знав, тому кожен шукав якогось цивільного заняття. «Проте деякі старшини, такі як: А. Мельник, Ф. Черник, Р. Сушко, І. Чмола, В. Кучабський, М. Матчак вирішили залишитися у Києві, щоб приглянутися до нової влади і бути в курсі справ та інформувати тих, які поїдуть на провінцію» [5, с. 6]. Після демонстративного роззброєння 1 травня 1918 р. частина стрільців поїхала до Сквирі, Білої Церкви, Канева, Таращі – Богуслава, де допомагала селянам у протидії каральним відділам, та інших міст України. Тоді також при Штабі в Українській Авіації потрібна була охорона, куди прийнято було більше як 150 стрільців і старшин. Ці стрільці служили як наймана охорона літаків та аеродромів на Печерську та Волинському Посту аж до серпня 1918 р. [6, с. 34].

У той час у Києві на вулиці Прорізній знаходилася українська партія «Самостійників», яка побачила, що багато стрільців шукають заняття, почали їх вербувати у Запорозький корпус. «Стрільцям почали розказувати, що поза Києвом є ще «бригада Натієва», яка знаходиться у Мелітополі та Олександрівську (Запоріжжя), стоїть за самостійність Української Держави, не признає гетьмана і німці бояться її роззброювати» [7, с. 6].

Найбільше стрільців після певних перемовин у середині травня 1918 р. вступило до Запорозького корпусу під командуванням отамана З. Натієва. Основні організаційні питання щодо прийому стрільців командування корпусу доручило галичанам – політичному референту корпусу сотнику Ю. Чайковському й ад'ютанту Натієва сотнику Зарембі, а Стрілецька рада – Р. Сушкові, І. Андрухові, М. Загаєвичеву та М. Курахові. У результаті переважна більшість стрільців вступила до 2-го полку Запорозького корпусу під командуванням П. Болбочана. Загальна кількість стрільців, яка вступила до Запорозького полку, за даними Р. Сушка, становила більш як 700, а Р. Дашкевича – понад 1000 осіб [8, с. 18]. Лідер хліборобської партії С. Шемет зазначав, що відома серед широких кіл «бригада Натієва» складається з таких підрозділів: перший піший полк імені гетьмана Дорошенка – командир Загородський, другий піший Запорозький полк – командир підполковник Болбочан, третій піший Богданівський полк – командир полковник Шаповал, кінний полк імені Костя Гордієнка – командир підполковник Генерального штабу Петрів, гарматний полк – командир полковник Парфенєв, саперний батальйон – командир полковник Козьма, панцирний дивізіон, інженерний полк, авіаційний парк і відділ самокатників» [9, с. 204].

П. Скоропадський у «Спогадах» зазначає про бригаду таке: «Крім кадрів постійної армії, у нас була ще бригада Натієва. Натієв, грузин за походженням, ще при Раді почав формування окремої частини, яка брала участь у січневих київських боях. За існування Центральної Ради бригада приносила велику користь. Рада платила дуже великі гроші, майже 300 руб. кожному солдату.

Німці запропонували мені розформувати Сердюцьку дивізію і бригаду Натієва через їх ненадійність, але я цього не хотів: по-перше тому що, як би не було, це єдині частини, які в мене існували, котрі вже доказали свою придатність; по-друге, я не знаю, але фактом є те, що у Натієва була велика кількість різного майна і зброї, яке у випадку розформування цих частин, могло бути конфісковано німцями» [10, с. 188–189].

У спогадах Дашкевича і Андруха згадується, що вісткою про існування бригади Натієва захопилися деякі старшини, тому вирішили відправитися в Олександрівськ для перевірки цих даних. Вони згадували: «командир 2-го Запорізького полку отаман Болбочан дуже радо прийняв їх і вислухав історію про роззброєння Січових Стрільців і причини, які викликали їх, сказав, що Запорізький Корпус офіційно визнав гетьмана, але козаки Запорізького Корпусу вороже ставляться до гетьмана, а лише щоб оминати роззброєння і щоб можна було існувати, погоджуються з тим, щоб зараз визнати гетьмана. Отаман Болбочан обіцяв, що дозволить стрільцям утворити свій курінь при 2-му Запорізькому полку, і навіть виділить С.С. окремий полк, оскільки їх буде багато» [11].

З цією інформацією повернулися Андрух і Курах до Києва і передали її решті стрільцям і старшинам. «Усі Запорізькі частини, за винятком 2-го Запорізького полку, яким командував тоді Болбочан, не мали жодного бажання і законного права їх приймати. За тихим дозволом генерала Натієва полковник Болбочан почав цих «сердяг» брати під свою опіку» [12, с. 332]. З Києва виїхали в 2-й Запорізький полк з сотником Іваном Андрухом сотник Загаєвич Микола, хорунжий Кичун Іван, хорунжий Вирвіч, сотник Рогульський Іван, хорунжий Борис Франц, хорунжий Стефанишин Володимир, хорунжий Харамбура Роман, а також близько 170 стрільців.

Увесь цей час П. Болбочан відправляв на Чернігівщину вдень і вночі стрільців на теоретичне і практичне навчання. Після закінчення вишколу і перевишколу з прибулих стрільців утворили дві піші сотні, одну – 125 стрілецьку, другу – 130 стрілецьку, з умовою, що друга мала ще доповнюватися стрільцями, які прибували до полку. Першу сотню передали сотнику Загаєвичу зі старшинами: сотником Андрухом і хорунжим Стефанишином, другу сотню, так звану 10-ту, передано сотнику Рогульському зі старшинами: хорунжим Вирвічом, хорунжим Борисом приділено її до 3-го куреня 2-го Запорізького полку. Решта піхотних старшин Січових Стрільців залишилися або на посаді підстаршин у стрілецьких сотнях або стрільцями.

2-й Запорізький полк, яким тоді командував тимчасово полковник Сільванський, перейшов в село Вознесенку біля Олександрівська. 2-й і 3-й полк, до яких увійшли Січові Стрільці, складався з чотирьох куренів, двох скорострільних сотень «Максима», кінної сотні, пішої розвідки, першої сотні Загаєвича та інженерної сотні. Першим куренем командував курінний Зілінський, другим – Дубовий, третім – Федорів (пізніше Сушко), четвертим куренем – Зільницький, кінною сотнею – сотник Римський-Корсаков, інженерною сотнею, яка була в резерві, – полковник Любимський. Постачання в полку було досить поганим, через що стрільцям доводилося лікуватися у лікарнях на цингу, або втікати з полку через погану їжу та не виплату платні по три–чотири місяці.

Тут слід відзначити, що на підставі особової справи Р. Сушка, можна побачити, що він після розформування Стрілецького полку залишався з квітня по травень 1918 р. без посади і перебував у Києві [13].

Зі спогадів Р. Давнього*, Запорізький полк після відкликання з фронту стояв в Олександрівську проти Хортиці. На Хортицю прибули і Січові Стрільці (1000 осіб) та організували три піші сотні, якими командували: 1 сотні. – М. Загаєвич, 2 – І. Андрух, 3 – І. Рогульський, дві кулеметні ватаги – М. Турок, В. Кучабський та одна гарматна батарея – Р. Дашкевич. З них у червні 1918 р. було сформовано 3-й курінь під командуванням Р. Сушка, який перебував у складі 2-го Запо-

* Давній Р. – псевдонім Р. Дашкевича.

розького полку до вересня 1918 р., тобто до часу, коли П. Скоропадський дав дозвіл на відновлення формації Січових Стрільців у Білій Церкві [14]. До речі, під час перебування у лавах Запорозького полку колишні січовики мали можливість зустрітися зі стрільцями Легіону УСС під командою сотника Микитки, що в складі 11-ї дивізії австро-угорської армії прибув в Україну і приєднався до групи Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного), яка розташовувалася в Олександрівську. «Запорожці, не визнавши генерала Скоропадського за гетьмана, побачили якою популярністю серед селянства користується архікнязь Вільгельм, ухопилися за думку проголосити його зверхником України» [15, с. 154]. М. Заклинський зазначав, «...що УС.С. годилися на цей проект. Зате ж представники роззброєних німцями у Києві Січові Стрільці, що з'явилися тоді в Олександрівську, щоб порозумітися з Легіоном УС.С. обстоювали думку зірвати повстання, повалити Скоропадського, а після цього передати владу Центральній Раді, та старшини УС.С. рішучо осуджували цей план, бо Центральна Рада дала, мовляв, доказ своєї нездарности управляти державою, то й немає користи повертати її до життя для нових експериментів» [16, с. 59]. В Олександрівську побував також Р. Сушко, де зустрівся з сотником УСС. Микиткою. «Раз приїхав був до Олександрівська курінний отаман київських Січових Стрільців, колишній сотник УС.С., Р. Сушко, – пише М. Заклинський. Німці роззброїли київських Січових Стрільців скоро по розігнанню Центральної Ради, бо вони не хотіли визнати гетьмана. Це гарно зорганізована, заслужена частина української армії вже не існувала. Р. Сушко приїхав до У.С.С.-ів з метою, щоби з частини роззброєних Київських Січових Стрільців утворити другий курінь УС.С. (Галицьких). Отож звернувся до сотника Микитки, щоб цей виклопотав у архікнязя згоду прийняти С.С.-ів до його групи. Широко з'ясував Микитці причини, чому німці їх роззброїли. Сотник Микитка на це все мовчав і спокійно вислухав і опісля ж відповів: «...не маю причини не вірити, що події так відбулися, як ви їх приставили. Але все те, що ви говорили – політика. А я старшина і до політики не мішаюся. Я приділив уже двох стрільців до політики і більше не хочу про неї чути»» [17, с. 61–62].

18 травня 1918 р. 2-й Запорозький полк святкував велике свято, де встановлювали залізного хреста на острові Хортиця, на місці, де стояла церква старої Запорозької Січі. «Після цього при оркестрі відбувся парадний марш УС.С. і Запорожців. Парад приймали Болбочан і архікнязь Вільгельм. Сотня за сотнею струнко переходили перед ними Запорожці – це єдина в ту пору дисциплінована формація наддніпрянського війська, що мала за собою чимало славних перемог над більшовиками» [18]. Вже у травні 1918 р. Є. Коновалець – командир колишнього полку київських Січових Стрільців, виходячи із ситуації на центральному і північному фронтах, висловив думку про необхідність відновлення січово-стрілецької формації. Така позиція пояснювалася передусім необхідністю зберегти національний характер Збройних сил Української держави, бо після гетьманського перевороту провідні посади у Військовому міністерстві й Генеральному штабі обійняли генерали й офіцери колишньої російської армії, що не співчували ідеї незалежності України [19, с. 51].

Наприкінці травня 1918 р. цілий Запорозький полк був переправлений в район міста Слав'янська і міста Ізюм Харківської губернії, недалеко від річки Донця. Тут полк стояв у резерві приблизно до 20 липня і проводилися по сотнях звичайні денні заняття. «В Слав'янську з прибулих Січових стрільців створили так звану «3-ту скорострільну ватагу», якою командував сотник І. Андрух з старшиною Ф. Мельником і хорунжим М. Загаєвичем. Ця сотня мала близько 220 стрільців-кулеметників і піхотинців. Гарматників зібралося тут біля 160, яких з приїздом сотника Дашкевича Р., командира батареї С.С. в Києві, було передано як 4-ту батарею до гарматного полку. 20 липня 1918 р. Запорозький полк одержав наказ вирушити із Слав'янська залізничним транспортом до станції Сватова Лучка, звідки пішим порядком мав відійти в Купянський повіт на Харківщині для охорони демаркаційної лінії проти більшовиків. Полк за підрахунками І. Андруха «числив тоді загального стану не більше шести тисяч та всякого майна назбиралося більше як на 15 ешелонів» [20, с. 8]. На станції Сватовій Лучці призначили 10-ту стрілецьку сотню Рогульського для охорони полкових складів-потягів 2-го Запорозького полку, тому що не було іншої надійної охорони. Цими складами (постачанням) завідував дуже популярний в українському війську полковник Василів [21, с. 15].

Коли 2-й Запорозький полк приїхав на станцію Сватова Лучка для вантаження, з Києва приїхав курінний Сушко Р., який привіз звістку, що гетьман погодився на формування окремого полку Січових Стрільців в Білій Церкві і дозволив виділити Січових Стрільців з Запорозького полку. «Отаман Болбочан без наказу зверху не хотів відпустити Січових Стрільців. Але згодом отаман Болбочан побачив, що Січові Стрільці можуть однієї хвилині забратися з полку і від'їхати до Білої Церкви без його дозволу, через що у нього залишилося б всього 300 стрільців, вирішив вилучити Січових Стрільців в окремих курінь» [22, с. 16]. Сотні Загаєвича М. і Андруха І. разом з 2-м Запорозьким полком вирушили пішим порядком зі Сватової Лучки до с. Білокуракіна, що знаходиться за 80 верств від Сватова. В селі Білокуракіні відбувся парад, на якому був військовий міністр Рогоза. На цей парад зібралася ціла Запорозька дивізія, тобто: 1-й Запорозький полк Дорошенка, 2-й Запорозький полк, кінний полк Костя Гордієнка з батареєю. 3-й Запорозький Гайдамацький полк відійшов на позиції і участі у параді не брав. Дивізію оглядав також командир німецького корпусу, якому підлягав Запорозький полк.

У липні Стрілецька Рада прийняла рішення розпочати клопотання перед гетьманом П. Скоропадським про відновлення військової формації Січових Стрільців. Посередником у переговорах Стрілецької ради зі Скоропадським виступили відомі українські діячі, що пішли на співпрацю з гетьманською владою – керуючий Міністерством закордонних справ Д. Дорошенко і директор Українського Телеграфного агентства Д. Донцов. Так, у своєму щоденнику «Рік 1918. Київ» Д. Донцов зазначав таке: «25 липня 1918 р. були в мене Коновалець, Сушко і Чайківський. Два останні з бригади Натієва, хочуть активізувати січових стрільців, але бояться неприємностей від своєї «вітчини» – Австрії. Хотіли б говорити з гетьманом в їх справі, і щоб я з ним теж поговорив про те» [23, с. 48]. 27 липня 1918 р. з Білокуракіна вирушила вся дивізія до Білолуцька, за 15 верств на північ від повітового міста Старобільська.

29 липня 1918 р. П. Скоропадський прийняв делегацію Стрілецької Ради (Є. Коновалець, Р. Сушко, Ю. Чайківський), що запропонувала Гетьману відновити у складі Української армії військову формацію Січових Стрільців. У відповідь П. Скоропадський пообіцяв всебічно сприяти цій справі. Протягом кількох наступних тижнів співробітники Військового міністерства України розробляли проект створення січово-стрілецького підрозділу, вирішивши через зовнішньополітичну службу можливі непорозуміння з офіційним Віднем. Після цих формальних процедур, 23 серпня гетьман П. Скоропадський підписав наказ по Армії Української держави про сформування Окремого загону Січових Стрільців [24, с. 5]. 27 серпня прийшов наказ від Гетьмана, що Запорозький полк мусить йому присягнути на вірність. «Перед стрільцями виникло питання, як поставитися до цього факту, бо галичани не хотіли присягати і багато не могло рішитися, не знаючи думки інших стрільців, які в більшості були за межами Запорозького полку. На прохання командирів стрілецьких сотень і курінного Сушка Р., який приїхав з Києва відвідати С.С. і передати деякі новини, отаман Натієв відложив присягу до приїзду делегатів С.С. з Києва. Делегатами поїхали в Київ Ю. Чайківський і Р. Сушко і їм доручили в'ясувати становище галичан після присяги та думку решти старшин С.С., які були в Києві. Курінні Р. Сушко і Ю. Чайківський були в цій справі у Гетьмана і він сказав що Січові Стрільці будуть користуватися всіма правами наддніпрянських українців і кожен буде мати громадянство. Та не всі стрільці були задоволені такими відповідями, бо не всі ще погодилися з думкою, що ради самостійності треба залишити мрії про повстання проти Гетьмана і біля 30 відступили від присяги. Більшість стрільців присягли, крім 10-ї сотні Рогульського» [25, с. 15].

Наприкінці серпня 1918 р., отримавши черговий наказ, 2-й Запорозький полк під командою Болбочана з двома батареями під командою Лощенко і Алмазова вирушити на Чернігівщину у Стародубський повіт в околиці Новозибків для охорони демаркаційної лінії, тому що більшовицько налаштоване населення там дуже ворожо ставилося до німців і вони не могли обороняти цей район [26, с. 210]. Так, Січові Стрільці в перші дні вересня переїхали через Харків, Гомель в село Семенівку на Чернігівщині, що стоїть за 50 верств на схід від м. Новозибкова. «З Семенівки відправили 2-й Запорозький полк на охорону демаркаційної лінії від міста Стародуба до села Азарівки, тобто 30–40 верств. Полк тут також підпорядковувався німецькому комендантові.

Стрільці ходили обдерті, босі і голодні, – згадує І. Андрух, – робили службу в холодні ночі серед дощу, який падав цілий час на Чернігівщині. 3-й стрілецький курінь під командуванням Р. Сушка стояв тоді у місті Воронках. Скоро стрілецький 3-й курінь став на позиції в селах Азарівка і Дем'янка для затримання контрабанди і ворожих нападів на українські села. Під проводом курінного Р. Сушка курінь зробив два рази наступи на нейтральні села, які займали більшовики, тобто села Таращанці з Гребінкою, де прогнав їх до річки Десни» [27, с. 17]. Стрілецький курінь і тут здобув собі перше місце. Зокрема закріпився тоді серед Січових Стрільців їх всеукраїнський характер, внаслідок близького співжиття уродженців усіх українських земель у Запорозькій полку. Служачи в 2-му Запорозькому полку, Січові Стрільці пізнали майже усю територію України: історичні землі Запорозької Січі, області над Дінцем, Східну Харківщину і Північну Чернігівщину. Цікаву картину співжиття селян з Січовими Стрільцями в той час подає Роман Сушко, комендант цього куреня, який здійснював тоді службу охорони північних кордонів України, над Десною в Чернігівщині. Він згадує: «Місцеве населення в околиці м. Воронки, між Стародубом і Новгородом Сіверським, відносилось до Січових Стрільців як до свого рідного війська. Заховалась ще там свіжа та жива козацька традиція, де селами правили сотники, а вулиці більших сіл називано числами давніх козацьких сотень. Одного Січового Стрільця, що згинув в бою з большевиками, рада села Дем'янівки рішила похоронити старим козацьким звичаєм, з козацькими почестями. Зразу думали похоронити стрільця коло церкви, але один старий козарлюга радив, щоб поховати його при в'їзді до села, на найвищому горбі. Там все село висипало високу могилу, ще й шапками для старої козацької чести землю носили...» [28, с. 18–19]. 5 жовтня 1918 р. прийшов з Військового міністерства Наказ через Штаб Запорозької дивізії, щоб Січові Стрільці прибули з фронту у район міста Воронок Чернігівської губернії, де вони мали віддати все полкове майно 2-му Запорозькому полкові. Стрілецька рада терміново оголосила збір колишніх січовиків. Телеграми з наказом негайно прибути до Білої Церкви полетіли у різні куточки України, де, після гетьманського перевороту, знайшли притулок січові стрільці. «Дуже не хотіли здавати стрільці зброю, – писав І. Андрух, – але ради розлуки з Запорозьким полком і в надії на те, що через кілька днів одержать зброю назад – здали її, і 10 жовтня цілий курінь Січових Стрільців зовсім не дружелюбно розстався з 2-м Запорозьким полком і під проводом курінного Сушка Р. відправився ешеленом через Київ та 15 жовтня прибув до Білої Церкви» [29, с. 17]. З цього приводу запорожець Авраменко Н. у своїх спогадах згадував: «...одійшов од нас 3-й Стрілецький курінь в силі понад 600 багнетів. Командир куреня – сотник Роман Сушко. Командири сотень піших: 1-ї – Іван Загаєвич, 2-ї – Іван Андрух, 3-ї – Іван Рогульський, 4-ї – Василь Кучабський, кулеметної – Іван Турок. З старшин пам'ятаю ще: Івана Глова, Миколу Загаєвича, Бориса, Юльяна Чайковського, Федю Черника та ін. Добрі то були, дисципліновані, хоробрі вояки, високої моралі, жертвенні патріоти, свідомі цілі і обов'язку. Їхали вони до Білої Церкви, де мали розвинутися в полк. Саме Болбочан був в Києві, коли 3-й курінь од'їжджав. Відношення між старшинами наддніпрянцями і стрільцями не укладались найкраще. Різні школи, армії, умови побутові творили інші поняття, творили характери, національно-народну свідомість, спосіб розуміння моменту і духу часу» [30, с. 245–246]. Також до Білої Церкви прибули у перших числах жовтня колишня 4-та батарея гарматного полку під проводом сотника Р. Дашкевича та інші стрільці, які були в інших полках Запорозької дивізії. Сотник Р. Дашкевич, що разом з іншими січовиками перебував у Запорозькому полку, згадував: «...одного дня приїхав до сотника Дашкевича телефоніст зі штабу дивізії і повідомив, що до штабу дивізії прийшла для нього з пошти таємнича телеграма: «Всі до Білої Церкви – Коновалець»» [31, с. 69–70]. За згодою гетьмана П. Скоропадського, у Білій Церкві було дозволено збірку Січових Стрільців, які на вересень–жовтень 1918 р. сформували Осадний Корпус.

Отже, державний переворот 29 квітня 1918 р. українські військові сили, які у свій час присягли на вірність УНР, поставив у незручне становище. У такій ситуації опинилося найбоекватніше формування наддніпрянських Січових Стрільців під проводом полковника Є. Коновальця. Але, незважаючи на розформування полку Січових Стрільців німцями у квітні 1918 р., бійці не втратили надію на здобуття власної держави. У тому числі Р. Сушко продовжував службу у складі 2-го Запорозького полку, де виконував функцію з охорони державного кордону з боку

більшовицької Росії. Але він, як і його побратими, не полишав думки про подальшу боротьбу за незалежність Української держави.

1. Кучабський В. Від первопочинів до проскурівського періоду // *Золоті Ворота. Історія Корпусу Січових Стрільців 1917–1919 рр.* – Львів–Рочестер – 2004. – С.84. 2. Діло. – 9 мая. – 1918. 3. Полковник Є. Коновалець. Причини до історії ролі Січових Стрільців в українській революції // *Розбудова нації.* – 1929. – Ч.1. – С.21. 4. Діло. – 12 мая. – 1918. 5. Андрух І. Січові стрільці у корпусі генерала Натіїва // *Літопис Червоної Калини.* – 1930. – Ч.4. – С.6. 6. Там само. – С. 6. 7. Давній Р. Про Січових Стрільців. – Відень. – 1921. – С. 34. 8. Сушко Р. Знак часу // *Літопис Червоної Калини.* – 1929. – № 1. – С. 18. Дашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – 206 с. 9. Шемет С. Полковник П. Болбочан (Замітки до історії Запорізького Корпусу 1917–1919 рр.) // *Хліборобська Україна.* – Кн.4 –1922–1923. – 36.VII і VIII. – Відень. – С. 204. 10. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Філадельфія – 1956. – С. 188–189. 11. Андрух І. Вказана праця. – С. 7. Дашкевич Р. Артилерія Січових стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – С.64. 12. Уривок з листа сотника І. Барила до генерала М. Омеляновича–Павленка. Архів С. Цапа (СГД)-спр.3 // Цит. за Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Болбочан: трагедія українського державника. – К., 2009. – С. 332. 13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОВ) України. – Ф.2373. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.2. 14. (ЦДАВОВ) України. – Ф.2373. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.5. Давній Р. Вказана праця. – С. 36. 15. Петрів В. Військово-історичні праці: Спомини. – К. – С.154. 16. Заклинський М. Січові стрільці на Херзонщині // *Історичний Календар-альманах Червона Калина на 1933.* – Львів, 1932. – С. 59. 17. Там само. – С. 61–62. 18. Заклинський Мирон. Стріча УСС-ів із Запорізькою дивізією (3 воєнних спогадів) // *Новий час.* – 30 січня 1935. Андрій Кігічак Зустріч УСС-ів під проводом Василя Вишиваного з Запорожцями під проводом Болбочана // *Вісті Комбатанта.* – Торонто, 1972. – № 5– 6. – С. 35. 19. Ковальчук М. На чолі січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. – К., 2010. – С.51. 20. Андрух І. Січові стрільці у Натіїва // *Літопис Червоної Калини.* – 1930. – Ч. 4. – С. 8. 21. Вислоцький І. 16 місяців у рядах київських Січових Стрільців 1918–1919 рр. // *Літопис Червоної Калини.* –1935. – Ч. 9. – С.15. Стефанів З. Два роки в Українській Армії // *Літопис Червоної Калини.* – Львів, 1932. – Ч.9. – С. 10. 22. Андрух І. Січові стрільці у Натіїва // *Літопис Червоної Калини.* – 1930. – Ч. 6. – С.16. 23. Донцов Д. Рік 1918. Київ. – К. – С.48. 24. Гладкий Г. Січові стрільці // *Літопис Червоної Калини.* – Львів, 1935. – Ч.6. – С.5. 25. Андрух І. Січові стрільці у Натіїва // *Літопис Червоної Калини.* – 1930. – Ч. 6. – С.15. 26. С. Шемет. Вказана праця. – С. 210. 27. Андрух І. Січові стрільці у Натіїва // *Літопис Червоної Калини.* – 1930. – Ч. 6. – С. 17. 28. Сушко Р. Знак часу // *Літопис Червоної Калини.* – 1929. – Ч.1. – С.18–19. 29. Андрух І. Вказана праця. – С. 17. 30. Авраменко Н. Спомини запорожця: документальне видання. – К., 2010. – С. 245–246. 31. Дашкевич Р. Вказана праця. – С.69–70.